

## ERKEN DÖNEM İSLAM TOPLUMUNDA MEZHEP VE SİYASET ETKİLEŞİMİ<sup>1</sup>

Halil İbrahim COŐKUN<sup>2</sup>

### ÖZET

Makale, erken dönem İslam toplumundaki siyasi-toplumsal yapının oluşum sürecinde ‘İslam, mezhep ve siyasallık’ kavramlarının ilişkisi/etkileşimi üzerine gerçekleşmiştir. Makalemiz İslam tarihinin ilk dönemine ait bilgiler üzerinden dokümantasyon taraması metodu ile analiz edilmiş deskriptif bir çalışmadır. Çalışma, bu üç kavramın birbirleri ile etkileşimi ve birbirlerini şekillendirmesi sonucu oluşan ‘erken dönem İslam toplumunda siyasal yapının’ incelenmesi üzerine olacaktır. 610 yılında ilk vahyin gelişiyle başlayan ‘İslam dininin teşekkülü’ süreci, 632 yılında Hz. Peygamber’in vefatı ile tamamlanmıştır. İslam dininin teşekkülü esnasında Hz. Muhammed’in önderliğinde 622 yılında Medine İslam Devleti’nin kurulması, İslam dinini diğeri semavi dinlerden farklılaştırmıştır. İslam dininde siyasi olan ile toplumsal olan arasında kesin bir ayırım olmaması, dini otorite ile siyasi otorite ayırımı olmayan yönetimsel bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Siyaset, Mezhep, İslamiyet, Hilafet, İmamet

## THE INTERACTION OF SECT AND POLITICS IN EARLY ISLAMIC SOCIETY

Halil İbrahim COŐKUN

### ABSTRACT

This article focuses on the relationship and interaction of the concepts of ‘Islam, sect, and politicization’ during the process of formation of the political and social structure in Islamic Religion. Article is a descriptive study analyzed by the method of scanning documentation based on information from the first period of Islamic history. The current study, it will be on the study of the ‘political structure in early Islamic society’, which was formed as a result of the interaction of these three concepts with each other and shaping each other. The Process of ‘The constitution of Islamic Religion’ started with the first revelation in 632 and finished in consequence of the death of Hz. Muhammad. The foundation of the Medina Islamic State under the leadership of Hz. Muhammad in 622 made Islamic Religion different from the other celestial religions. There is not any certain differentiation between the political and social norms in Islamic Religion. This characteristic of the Islamic Religion brought about a managerial structure where there is not a difference between the religious and political authorities.

**Keywords:** Politics, Sect, Islamic, Imamate, Caliphate

<sup>1</sup> Bu alışma ‘Siyasi İhtilafların Dini Grupların Oluşumu Üzerine Etkisi: Erken Dönem İslam Toplumunda Ayrışma Örnekleri’ başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

<sup>2</sup> MEB, ORCID ID: 0009-0003-5356-4926, halilibrahimhoca@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 04/11/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 27/01/2024

## GİRİŞ

610 yılında ilk vahyin gelişiyle başlayan ‘İslam dininin teşekkülü’ süreci, 632 yılında Hz. Peygamber’in vefatı ile tamamlanmıştır. Bu süreçte Hz. Muhammed’in önderliğinde 622 yılında Medine İslam Devleti’nin kurulması, İslam dinini diğer semavi dinlerden farklılaştırmıştır. İslam dininde siyasi olan ile toplumsal olan arasında kesin bir ayrım olmaması, dini otorite ile siyasi otorite ayrımı olmayan yönetsel bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Makalemiz İslam tarihinin ilk dönemine ait bilgiler üzerinden dokümantasyon taraması metodu ile analiz edilmiş deskriptif bir çalışmadır.

Çalışmamız ‘İslam, mezhep ve siyasallık’ kavramlarının ilişkisi/etkileşimi üzerinde durmaktadır. Çalışmada, bu üç kavramın birbirleri ile etkileşimi ve birbirlerini şekillendirmesi bağlamında, mezhepler örneği üzerinden İslam dininde din ve siyasetin içiçeliği ele alınmaktadır.

Çalışmamızda ‘siyasallık’ kavramının ilahiyat ve siyaset bilimi çerçevesindeki tanımları incelendi. Bu bağlamda ‘siyasallık’ kavramının şekillenışı özellikle hilafet kurumu, yöneten – yönetilen ilişkisi ve siyasi ve dini otorite kavramları ile ilişkilendirilmiştir.

İslam toplumunun 6. ve 7. yüzyıllarını kapsayan döneme ait olan makalemiz ‘İslam Toplumunda Siyasallığın Toplumsallığı’ önermesi bağlamında şekillenmiştir.

Çalışmamızın bütününde; İslam dininde din ve siyasetin içiçeliği, mezhepler örneği üzerinden ‘muhalafet kurumu olarak mezhepler, siyasallığın İtikadileşmesi, hilafetin saltanata dönüşmesi’ bağlamlarında ele alınmıştır.

## 1. MEZHEP VE SİYASALLIK

İslam toplumunun 6. ve 7. yüzyıllarını kapsayan döneme ait olan çalışmamızın kavramsal altyapısını oluşturabilmemiz adına mezhep ve siyasallık kavramlarının çalışmamız içerisindeki kullanımlarını ifade etmek istiyoruz. Çalışmamızın temel kavramlarından olan ‘mezhep olgusu’ nun doğru kavramlaştırılabilmesi adına ilk olarak ‘mezhep’ kavramının literal anlamını inceledikten sonra mezheplerin ortaya çıkış sebepleri, toplumsal tezahürleri, isimlendirilmesi ve sınıflandırılması özelinde ‘mezhep’ kavramının anlam gelişimini inceleyeceğiz.

### 1.1. Erken Dönem İslam Toplumunda Mezheplerin Oluşumu

Dilimizde gerek siyasi ve itikadi gerekse fihhi ekollerin tümüne (fırka veya mezhep) adı verilmektedir. Bu anlamda mezhepler, inanç, ibadet ve muamelatla ilgili karşılaşılan problemlere çözüm bulma çabasıyla ortaya çıkan İslam düşünce ekollerinin tamamını ifade etmektedir.<sup>3</sup> Mezhepler, dinin temel kaynaklarını anlayarak uygulama çabası sonucunda farklılıkların kurumsallaştığı dini gruba tekabül ederken, aynı zamanda o dinin mensuplarının ait olduğu alt kimliği temsil etmektedir.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Kutlu, S., “İslam Düşünce Ekolleri Tarihi” *Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları*, Ankara, 2006, s.5.

<sup>4</sup> Sankaya, M. S., “İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler” *Rağbet Yayınları*, İstanbul, 2013, s.15.

İslam tarihi literatürü incelendiğinde, İslam toplumunda farklı isimler altında grupların ortaya çıktığı görülmektedir. Siyasi ve itikadi kimliğe sahip gruplara fırka, makalat, mîl ve nihâl gibi isimler verilirken, ameli yani fihhi kimliğe sahip gruplara ise mezhep ismi verilmiştir. Ancak bu ayrım zamanla ortadan kalmış ve bütün gruplara ‘mezhep’ denilmeye başlanmıştır.<sup>5</sup> Mezheplerin isimlendirilmesinde mezhep üyeleri ile mezhep üyeleri dışındakilerin tutumları farklılık gösterebilmektedir. Mezhep üyeleri, mezhebi yücelten bir bakış açısıyla isimlendirme yaparken, mezhep üyeleri dışındakiler menfi bakış açısını yansıtan bir isimlendirme yapabilmektedir. Bu durumun en güzel örneklerinden biri Mürcie mezhebinin tanımlanmasında görmek mümkündür. Sünni bakış açısından Mürcie ‘ameli önemsemeyenler’ olarak tanımlanırken, Mutezile mensuplarınca ‘büyük günah konusunda gerekli hassasiyeti göstermeyenler’ biçiminde tanımlanmaktadır. Şia alimleri Mürcie’yi Halife Ali’nin (v. 661) fziyeti ve ayrıcalıklarına ilişkin tutumları ekseninde bir tanımlamaya tabi tutarken, Hariciler de halifenin özellikleri ve halifeye biata dair görüşlerini esas alarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Mürcie mezhebinin, mezhep üyeleri dışındaki pek çok grup tarafından menfi bir tutumla tanımlandığı görülmektedir.<sup>6</sup>

Bu amaçla ‘mezhep’ kavramının tanımlanması noktasında yaşanan karmaşayı gidermek için bir düşünce hareketinin mezhep olarak nitelendirilebilmesi için İslam’a mensubiyet, itikadi veya siyasi konularda yoğunlaşma, özgün bir metodolojiyle kendi içinde tutarlılığa sahip olma ve bu bütünlüğün bir gruplaşma meydana getirmesi kriterlerini taşıması gerekmektedir.<sup>7</sup>

Yalnızca tanımlı değil mezheplerin tasnif edilmesi de kaynaklarda karşımıza çıkan temel problemlerdendir. Bu noktada; itikadi, ameli ve siyasi olmak üzere ‘genel tasnif’, mezheplerin ortaya çıkışı esas alınarak yapılan ‘kronolojik tasnif’, ‘ıfırak hadisi’ çerçevesinde Fırka-i Naciye’yi tespit bağlamında yapılan ‘yetmiş üçlü tasnif’ şeklinde<sup>8</sup> pek çok sınıflama girişimleri bulunmaktadır. Her bir mezhebin itikadi, fihhi, siyasi fikir ve tutumları bulunabilmektedir. Bu anlamda mezheplerin tanımlama ve sınıflamasında tek bir boyutunun dikkate alınması, söz konusu tasniflerin yapaylığına işaret etmesi<sup>9</sup> bakımından dikkate değerdir.

Tanım ve sınıflama probleminin yanı sıra, mezheplerin ortaya çıkış sebeplerinin tespiti noktasında da farklı yaklaşımlar bulunmaktadır: Nasların özelliği, kader problemi, siyasi sebepler, kabile asabiyeti, sosyo-kültürel sebepler<sup>10</sup> mezheplerin ortaya çıkış sebepleri içerisinde değerlendirilmektedir. Diğer taraftan mezheplerinin ortaya çıkış süreçlerini tek bir sebebe indirgemenin sakıncaları bulunmaktadır. Çünkü bu süreçte hem sosyo-kültürel hem de siyasi ayrılıklar etkili olarak zamanla dini bir kimlik kazanabilmektedir.<sup>11</sup> Dini kimlik kazanımı ile süreç sonra ermemekte, fikri ve teşekkül anlamında her bir mezhebin kendi içerisinde değişim ve dönüşüme devam edebildiği görülmektedir.

<sup>5</sup> Üzümlü, İ. “Mezhep” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 2004, s. 526.

<sup>6</sup> Çağatay, N. ve Çubukçu, İ. A. “İslam Mezhepleri Tarihi” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*,

<sup>7</sup> Üzümlü, İ., 2004, s. 528.

<sup>8</sup> Üzümlü, İ., 2004, s. 527.

<sup>9</sup> Sarıkaya, M. S., 2013, s. 2.

<sup>10</sup> Üzümlü, İ., 2004, s. 528.

<sup>11</sup> Kutluay, Y., “Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri” *Selçuk Yayınları*, 1968, Ankara, Yayın No:7, s. 7., s. 20.

Örneğin halife Ali’ni halifeliğini kabul etmeyenler olarak tanımlanan Haricilerin ortaya çıkan fikir farklılaşmaları neticesinde zamanla alt gruplarının oluşmasında olduğu gibi, aynı şekilde Halife Osman’dan (v. 656) sonra halifelğe en uygun olanın halife Ali olduğu görüşü etrafında birleşen Şiiler içerisindeki görüş farklılıkları sebebiyle zamanla Şiiliğin alt gruplarının ortaya çıkması manidardır. Bu noktada dini tutum ve düşüncelerin siyasi ayrılıklar biçiminde somutlaşması suretiyle dinin iktidar aracına dönüştüğü söylenebilir.<sup>12</sup> Bu bağlamda Halife Osman’ın katledilmesiyle başlayan Cemel Olayı ve Siffin Savaşı ile devam eden süreçte, ‘kader’ konusu üzerindeki itikadi tartışmalar çerçevesinde Haricilerin siyasi söylemlerini itikadi boyuta taşımaları siyasallıkların itikadileşmesi anlamına gelmektedir. Dinler ve mezhepler tarihinde benzer pek çok örneği görmek mümkündür.<sup>13</sup> Bu sürecin doğurgularından birinin de Halife Ali taraftarlarını ortaya çıkarması ile kendi diğerini üretme sürecini başlattığını çalışmamız kapsamında belirtmemiz gerekiyor.<sup>14</sup>

Bu isimlendirme problemi de bize göstermektedir ki; mezhepler sadece dini algılayış farklılıklarına indirgenemeyecek kadar girift yapılardır. Mezheplerin isimlendirilmesinde, tanımlanmasında ve tasniflenmesinde ki farklılıklar da bize göstermektedir ki; mezhepler sadece dini algılayış farklılıklarına indirgenemeyecek kadar girift siyasi ve toplumsal yapılardır.

Mezhep kavramının doğru anlaşılabilmesi, Kur’an’ın mezheplerin oluşumdaki yeri, mezheplerin dinin bir parçası mı yoksa İslam toplumunun tercihlerinin sonucu oluşan bir yapı mı sorusuna verilecek cevap noktasında önemlidir. Kur’an’ın akla ve akli kullanmaya verdiği önem, mezheplerin oluşumunu hızlandıran ve destekleyen önemli bir unsurdur.<sup>15</sup> Ayrıca, Kur’an’ın doğrudan siyasi bir sistem vahyetmemesi, siyasi bir düzenin ayrıntısını ortaya koymaması ve siyasi güce sahip olacak kişinin kimliğine, özelliklerine dair kesin tespitlerde bulunmaması,<sup>16</sup> Kur’an’ın toplumsallık ifade eden yapıların şekillenmesini ‘insanın kendi iradesine’ bıraktığının bir göstergesidir. Kur’an’ın 275 yerde ‘düşünmüyor musunuz’, ‘akıl erdirmiyor musunuz?’ sorusu yöneltmekte; 200 yerde ‘düşünme ve tefekkür’ etmek emredilmekte; 12 yerde ‘dolaşarak araştırıp ibret alma’ ve 67 yerde de ‘ilim ve ilme teşvik’ emredilmektedir. Kur’an yeni bir dünya düzeni vahyetmektedir. Kur’an insanlardan, vahyin muhtevasına uygun olmak ve Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği ‘doğru yol’ dan ayrılmamak şartı ile, dinin hakikatlerini anlamaları için düşünmelerini ve akıllarını kullanmalarını istemiştir. Kur’an kurulan yeni Dünya düzenini kavrama, dinin emir ve nehiyelerini değerlendirme ve anlama gücüne sahip insana yönelmiştir.<sup>17</sup> Bu değerlendirme özelinde; düşünen, değerlendiren ve seçim yapabilen ve/veya yapması istenen insanının gruplara ayrılmasında, mezheplere bölünmesinde yaratılışı itibariyle bir sorun yoktur.

<sup>12</sup> Kutluay, Y., 1968, s. 527.

<sup>13</sup> Kutluay, Y., 1968, s. 87.

<sup>14</sup> Katib, E. A., Cabuğa, S., ‘İslam Siyasal Düşünceler Tarihi – Şiilik ve İmamet Nazariyesinin Oluşumu’, Editör: Adem Çavlak, *Savaş Yayınevi*, 2018, Ankara, s. 229.

<sup>15</sup> Fiğlalı, E. R. “Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri” *Selçuk Yayınları*, Beşinci Baskı, 1991, İstanbul, s. 21.

<sup>16</sup> Kutlu, S. (2016) “Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri” *Otto Yayınları*, 2. Baskı, Ankara, s.139.

<sup>17</sup> Fiğlalı, E. R., 1991, s. 21.

Ethem Ruhi Fırlalı, ‘Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri’ isimli eserinde; İslam dinini ‘Tevhid inancı’ üzerine olduğunu ve Müslümanların ‘istikamet, doğru yol’ üzerine olmaları gerektiğini belirtiyor. Al-i İmran suresinin 103. ayetinde geçen “toptan Allah’ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin...” emrini referans alarak, Müslümanların çözülüp dağılmaması için birlik içinde olması gerektiğini ifade ediyor. Fırlalı, eserin devamında, Kur’an’ın ilk emrinin ‘oku’ olması bağlamında, akıl sahibi her insanın okumak, öğrenmek, düşünmek ve değerlendirmek zorunda olduğunu, bunun insan için bir sorumluluk olduğunu belirtiyor. Her insanın Kur’an’ı kendi anlayış ve idrak seviyesine göre açıklamasının yadırganmaması gerektiğini belirtmektedir. Fırlalı, Al-i İmran suresinin 103. ayetindeki “Allah’ın İpi” ve Fatıha suresindeki “Sırat-ı Müstakim” ibarelerini; İslam’da birlik ve farklılık bağlamında, İslam toplumunda kutuplaşmaya sebep olabilecek her durumda Müslümanları Allah’a yönlterek birbirine yaklaştıracak olan bağa, yani Kur’an’a dönmelerinin gerekliliği ve bu şekilde davranmalarının kitleleri hataya düşmekten kurtaracağı şeklinde yorumluyor.<sup>18</sup>

Kur’an’da ki ayetler özelinde, İslam dininin tartışılmaz esaslarını belirten, inanç ile alakalı, herkesin üzerinde birleştiği ‘muhkem ayetler’ olduğu gibi; yoruma açık ve farklı anlaşılabilecek ‘müteşabih ayetler’ de vardır. Muhkem ayetlerin dışında, müteşabih ayetler mezheplere konu olabilmektedir. Müteşabih ayetler üzerinden gerçekleşen yorum farklılıkları ‘mezheplerin teşekkülünü’ gerçekleştirmiştir. Bu noktada; İslam düşünce tarihinde görülen grupların hemen hemen tamamına yakınının, siyasi ve dünyevi sebepler ile oluşmalarına rağmen, hemen hemen hepsinin de Kur’an’daki müteşabih ayetlerden faydalandığını ve bu ayetleri, iddiaları doğrultusunda yorumlayarak, kendilerine Kur’an’dan deliller bulduklarını belirtebiliriz.<sup>19</sup>

Kur’an’ın ibadet, ahlak ve inanç konularına bir çok ayette ayrıntılı bir şekilde yer vermesine rağmen siyaset, devlet, yönetim ve hakimiyet konularına dair sadece evrensel nitelik taşıyan, genel geçer ilkeler belirlemiştir. Bu evrensel ilkeleri danışarak iş yapma, adalet ile hükmetme, yetki sahibine itaat, emanetinin ehline verilmesi, insanlar arasında üstünlüğün takva da aranmasının gerekliliği olarak sıralayabiliriz. Kur’an’ın doğrudan siyasi bir sistem vahyetmemesini, siyasi bir düzenin ayrıntısını ortaya koymamasını, siyasi otoriteye sahip olacak kişinin özellikleri ve sorumlulukları hakkında kesin kriterler belirlememesini siyaset, yönetim, devlet ve hakimiyet gibi konuların sosyal, beşeri ve hukuki olması ve doğaları gereği değişime açık olmaları ile açıklayabiliriz.<sup>20</sup>

<sup>18</sup> Fırlalı, E. R., 1991, s. 25.

<sup>19</sup> Fırlalı, E. R., 1991, s. 25.

<sup>20</sup> Kutlu, S. “Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri” *Otto Yayınları*, 2. Baskı, 2016, Ankara, s.10.

Kur'an genel siyasi düzeni hürriyet, adalet ve danışma esaslarına dayandırmaktadır. Bu esasların özelinde siyasi düzeni ifade eden belli bir düzenleme de bulunmamıştır. Bu bağlamda Kur'an, siyasi sistemin genel özelliklerini belirtir, diğer bölümleri insanların tercihine bırakır, diyebiliriz.<sup>21</sup> Mezhepler, Kur'an'ın koyduğu esaslar üzerine şekillenen ya/yada şekillendiğini iddia eden, İslam toplumun tercihleri doğrultusunda oluşmuş kurumlardır.

Mezhepler Hz. Peygamberin vefatından sonra meydana gelen siyasi/toplumsal olaylar sonucunda oluşan siyasi görüş ayrılıklarının, süreç içerisinde dini referanslar ile kurumsallaşan, gelişen dini/siyasi yapılarıdır.

Black'ın, "İslam'da siyasi olanla toplumsal olan arasında kesin bir ayrım yoktur."<sup>22</sup> tespiti bağlamında, mezheplerin siyasallığının beşeriliğinden ve toplumsallığından kaynaklanırken, dinliliğinin referans kaynaklarından (Kur'an ve Hadis) kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Mezhepler, İslam toplumunun Kur'an'ı ve hadis rivayetlerini doğru anlama ve yorumlama faaliyetlerinden kaynaklanan görüş farklılıklarının süreç içerise Müslümanlar tarafından teveccüh görmesi sonucu oluşan gruplaşma hareketi;<sup>23</sup> beşeri ve toplumsal oluşumlar olarak açıklanabilir.<sup>24</sup>

Dine dair ortak anlayışlara sahip insanların oluşturduğu birliktelikler<sup>25</sup> olması noktasında mezhepler beşeri ve toplumsal yapılar<sup>26</sup> olarak nitelenebilir. Mezheplerin fikri yapıları zamanla değişebilmektedir.<sup>27</sup> Mezhepler, içlerinde barındırdıkları değişim ve dönüşüm potansiyelleri ile beşeriliklerini ön plana çıkarabilmektedir. Bu bağlamda mezheplerin doğru algılanabilmesi, mezheplerin oluşum ve gelişim sürecinin bir bütün olarak değerlendirilmesinde yatmaktadır.

Mezhepler, içlerinde barındırdıkları değişim ve dönüşüm potansiyelleri ile beşeriliklerini ön plana çıkarmaktadır. Kutlu'nun; "Mezhepler, ortaya çıktıkları şekliyle kalmamakta, tarihsel süreçte fikri yapıları, yayıldığı coğrafya ve toplumsal tabanları açısından sürekli değişmektedir."<sup>28</sup> tespiti de göstermektedir ki; mezhepler ilahi kaynaklı yapılar değil, beşeri kaynaklı yapılarıdır.

Mezheplerin beşeriliği bağlamında Kutlu ve Onat; "Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşeri oluşumlardır... İnsanlar dini, mezhepler üzerinden öğrendikleri için, mezheplerin beşeri oluşumlar olduğu pek fark edilmemektedir."<sup>29</sup> tespitlerini yapıyor.

<sup>21</sup> Hurç, R. "Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halife Seçim Sistemi," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı:1, 2003, s. 390.

<sup>22</sup> Black, A. (2010) "Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi – Peygamberden Bugüne" Dost Kitabevi, Çev: Sevda Çalışkan ve Hamit Çalışkan, 1. Baskı, Ankara, s. 27.

<sup>23</sup> Bulut, H. İ. (2016) "İslam Mezhepleri Tarihi" Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 1181, 1. Baskı, Ankara, s. 23.

<sup>24</sup> Kutlu, S. ve Onat, H. "İslam Mezhepleri Tarihi" *Grafiker Yayınları*, Yayın No: 97, 2012, Ankara, s. 35.

<sup>25</sup> Kutlu, S. ve Onat, H., 2012, s. 35.

<sup>26</sup> Bulut, H. İ., 2016, s. 25.

<sup>27</sup> Kutlu, S., 2016, s. 139.

<sup>28</sup> Kutlu, S., 2016, s. 10.

<sup>29</sup> Kutlu, S. ve Onat, H., 2012, s. 42.

Ayrıca mezheplerin toplumsallığı noktasında; Hâriciliğin, şehirlere yerleşmeyen Bedevi Araplar arasında yayılmasını, Şiiliğin, yarı ilahi (karizmatik) krallar ile yönetilmiş olan Farşlılar ile Sasanilerin izlerini taşımasını, Mürcie ve Mu'tezile'nin ise şehirleşmiş medeni toplumların görünümünü bünyesinde barındırmasını.<sup>30</sup> belirgin örnekler olarak değerlendiriyor.

Sönmez Kutlu, mezheplerin beşeriliği/toplumsallığı konusunda: "Mezhebi yapıları, sırf teolojik yapıdan ibaret görmek de bir indirgemeciliktir. Halbuki mezhep, dini, fikri, siyasi, sosyal şartların şahıslar ve toplumlar üzerindeki etkileri sonucunda oluşan dini ve siyasi tezahürlerdir."<sup>31</sup> çıkarımını yapıyor. Kutlu, mezheplerin, ortaya çıktıkları şekliyle kalmadıklarını, tarihsel süreçte fikri yapılarının, yayıldığı coğrafya ve toplumsal tabanları açısından sürekli değiştiğini belirtmektedir. Ayrıca İslam düşüncesinin toplumsal olayları farklı biçimde değerlendiren mezheplerin katkısıyla oluştuğunu; mezheplerin dini-siyasi gruplar şeklinde ele alınması halinde, bu grupların kendine özgü düşünme ve değerlendirme melekelerinin sonucunda oluşan düşünce biçimlerinin olduğundan bahsedmektedir. Hariciliğin ne kadar bedevi bir yaşamın izlerini üzerinde taşıyorsa, Mürcie'nin de onun karşısında Hadariliği izdüşümlerini barındırdığını belirtmektedir. Kutlu eserinde ayrıca; "Siyasi itikadi gayelerle teşekkül eden bu hareketleri, tarihi, toplumsal, ekonomik, siyasi ve dini-kültürel durumlardan soyutlayarak ele almak yerine bu şartların toplamının bir ürünü olarak anlamak daha doğrudur."<sup>32</sup> demektedir.

Mezheplerin toplumsallığı bağlamında; İtikadi İslam Mezheplerini toplumda oynadıkları rol ve üstlendikleri sorumluluklar noktasında 'toplumsal kuruluşlar – sivil toplum örgütleri' olarak da görebilmekteyiz. İslam Mezhepleri Tarihi incelendiğinde, mezheplerin oluşumunda itikadi sebepler kadar siyasi ve toplumsal sebeplerinde olduğu ve oluşum süreçlerinde ortaya çıktıkları bölgenin ve dönemin eski inanç ve medeniyetlerinden kalan izleri, gelenek ve görenekleri içlerinde barındırdıkları görülebilir. Bu bağlamda mezheplerin vazifeleri ve bu vazife için gerekli yapılanma bulundukları toplumun değerleri ile uyumlu olarak şekillenir. Mezheplerin hitap ettiği toplumda gerçekleşen değişim mezheplerin yapılarında da bir değişimi getirir. Bu etkileşim mezheplerin beşeriliğini ve toplumsallığını ön plana çıkaran bir durumdur.<sup>33</sup>

Mezheplerin gelişiminin önemli bir noktasını da toplumsal yapılar olmaları bağlamında siyasi özellikler kazanan mezheplerin süreç içinde dini referanslar ile kurumsallaşmasıdır. Bu kurumsallaşma Şia, Mutezile, Haricilik, Mürcie gibi dini-siyasi gruplaşmaların oluşmasında Emevi-Haşimi çatışmasının, merkez-çevre ilişkilerinin, toplumsal farklılıkların, siyasi ve ekonomik sebeplerin ve siyasi iktidar mücadelelerinin büyük yer tutmaktadır. Sosyo-politik çatışma ve mücadeleler sonucunda oluşan siyasi zümreler büyük günah, amel-iman ilişkisi, kadere iman, imamet konularında ki görüşleriyle itikadi düşüncelerini şekillendirmişlerdir.<sup>34</sup>

<sup>30</sup> Kutlu, S. "Mezhepler Tarihine Giriş" *Dem Yayınları*, 3. Baskı, 2013, İstanbul, s. 138.

<sup>31</sup> Kutlu, S., 2013, s. 45.

<sup>32</sup> Kutlu, S., 2016, s. 11-48.

<sup>33</sup> Hizmetli, S. "İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1984, Cilt 26, Sayı:1, s. 653.

<sup>34</sup> Öztürk, M. "Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fikhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi," *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Cilt 1, Sayı: 1, s. 84.

Sosyo-politik yapılanmalar olan mezhepler, dini referanslarla meşruiyetlerini oluşturma sürecinde itikadileşmişlerdir.<sup>35</sup> Mezhepler özelinde itikadileşme bir sonuç değil, meşruiyet kazanma adına bir zorunluluk olmuştur.

Mezheplerin oluşum sürecinin başlangıcı olarak ifade edeceğimiz tarihsel olayların ortaya çıkardığı yapıların zaman ile siyasi, itikadi hatta fıkhi boyut kazanması, mezheplerin farklı siyasi tanımlamaların görünümüleri olarak karşımıza çıkmasına sebep olmuştur. İslam toplumunun genişleme sürecinin ortaya çıkardığı toplumsal zemin mezheplerin siyasi, itikadi ve fıkhi konulardaki ihtiyaçlara cevap vermesinin bir zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu zorunluluk mezheplerin tanımlanması, isimlendirilmesi ve sınıflandırılması adına sürekliliği olan bir değişimi gerekli kılmıştır.

## 1.2. Erken Dönem İslam Toplumunda Siyasallık

İslam toplumunda siyasi düşüncenin ve yapının oluşumu Hristiyan ve Yahudi toplumunda ki siyasi düşünce ve yapının oluşumundan farklı bir yol izlemiştir. Özellikle Hristiyanlığın merkezi ve siyasi bir güç olan Roma İmparatorluğunun içinde doğması, bir dönem Hristiyanlığın Roma merkezi yönetimini, Roma merkezi yönetiminin Hristiyanlığı bir tehdit olarak algılaması Hristiyanlığın siyasetle olan ilişkisini etkilemiştir.<sup>36</sup> İslam siyasi düşüncesi Hz. Peygamberin aynı zamanda bir siyasi lider olması, İslami düşüncede din ve siyasetin homojen ve heterojen bir birliktelik olarak bile ifade edilemeyecek şekilde içiçe olması İslam siyasi düşüncesini özel bir yere taşımıştır. Bu bağlamda; İslam dininde, din ve siyasetin ayrılmazlığı bağlamında mezhepler örneği özelinde yaptığımız çalışmamızın öncelikli kavramlarından ‘siyaset’ kavramını, ‘dini düşünceler sonucunda oluşan siyasi düşünceler ve eylemler’ ekseninde değerlendiriyoruz.

Sözlükte; ‘devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı ile ilgili özel görüş veya anlayış’<sup>37</sup> olarak tanımlanan siyaset kavramı, toplumların yönetiminin kurumsallaşması ile oluşan devlet yapılanmalarının öncesinde ve ötesinde oluşan yöneten-yönetilen, iktidar ve güç ilişkilerini içinde barındıran toplumsal yapıların düzenlenmesi ve yürütülmesi için de kullanılmaktadır.<sup>38</sup> Her toplumsal kimlik inşasının bir iktidar eylemi olduğunu, dolayısı ile bütün toplumsal ilişki sistemlerinin bir dereceye kadar iktidar ilişkilerini ifade ettiğini ve her toplumsal birlikteliğin sonuçta siyasi olduğunu belirtebiliriz.<sup>39</sup>

Modern dönem siyaset bilimciler tarafından; toplumun kendini örgütlemesi (Polity), toplumsal ilişkilerin biçimlendirilmesi (Policy) ve iktidar ilişkileri (Politics) özelinde gerçekleşen tartışma/çatışma ve uzlaşma süreci olarak incelenen siyaset kavramı, dönemsel ve konjektörel olarak farklı tanımlamalar ile sorgulanmıştır.<sup>40</sup>

<sup>35</sup> Çaylak, A., (2018) ‘İslam Siyasi Düşünceler Tarihi’, Savaş Yayınları, Ankara, 1. Baskı, s. 13.

<sup>36</sup> Çaylak, A., ‘İslam Siyasi Düşünceler Tarihi’, Savaş Yayınları, Ankara, 2018, 1. Baskı, S. 3

<sup>37</sup> Yıldız, H. E., ‘Türkçe Sözlük’, Karatay Akademi Yayınları, Ankara, 2014, 1. Baskı, S. 496

<sup>38</sup> Kışlalı, A. T. “Siyaset Bilim” *İmge Kitabevi*, 16. Baskı, Ankara, 2014, s. 18.

<sup>39</sup> Mouffe, C. “Siyasetin Dönüşü” *Epos Yayınları*, Çev: Fahri Bakırcı, Ali Çolak, Yayın No: 58, 2008, Ankara, s. 106.

<sup>40</sup> Beck, U. “Siyasallığın İcadı” *İletişim Yayınları*, Çev: Nihat Ülner, 2013, 3. Baskı, İstanbul, s. 159.



Modern dönem siyaset bilimciler tarafından siyaset; bir sorgulama süreci olarak kabul edildiği gibi,<sup>41</sup> iktidar ilişkilerinden öte toplumsal yapıların meşruiyet süzgecinden geçirildiği bir uğraş olarak da tanımlanmaktadır.<sup>42</sup> Ayrıca Siyaset ile ilgili olanın açıklamasında kullanılması gereken özgül ayrımın ‘dost-düşman ayrımı’ olduğu da<sup>43</sup> kabul gören görüşlerdendir.

Siyaset ile ilgili olanın kolektif kamusal bir eylem olması, ‘biz’ in inşa edilme sürecinde ‘onlar’ ı oluşturması sonucunda ‘her konsensüsün kendi diğerini oluşturduğu’ zorunlu bir birlikteliği ve dışlamayı beraberinde getirdiği de kabul gören görüşlerdendir.<sup>44</sup> Ayrıca; siyaset ile ilgili olanın hem bir çatışma ve iktidar kavgası hem de bir düzen kurma çabası aracı olması kadar<sup>45</sup> toplumun genel faydalar özelinde bir uzlaşma çabası olarak da kabul görmektedir.<sup>46</sup>

Erken dönem İslam toplumu nebevi, halifelik ve saltanat olarak adlandırabileceğimiz üç farklı yönetim deneyimi yaşamıştır. Bu yönetim süreçlerinin tartışmasız ortak paydası yönetim anlayışlarının Kur’an ve Hz. Peygamberin sünnetini temel alan bir siyaset izlemiş olmasıdır. Peygamber sonrası dönemdeki İslam toplumunda iktidar ilişkileri öncelikle, Hilafet kurumu özelinde gerçekleşmiştir. Hilafet kurumu din ve dünya işlerini İslam esaslarına dayandırılmak şartıyla birlikte yürütülmesini içeriyor. Kısaca hilafet, ‘ümmetin idare sistemi’ olarak yapılanmıştır.<sup>47</sup> Dini, toplumsal ve ekonomik yasamanın, en büyük otorite olan Kur’an’a ve Sünnet’e bağlı kalınarak yapılması, yasama faaliyeti özelinde Halife’yi, iktidar sahibi olarak söz hakkından mahrum etmiştir. Bu yapı da, İslam toplumuna özel bir dini ve siyasi otorite anlayışı doğurmuştur.<sup>48</sup> ‘Ümmetin idaresi’ olan Hilafet algısı özellikle hilafetin saltanata dönüşmesi ile, Halife’yi ‘güç sahibi’ yaparken; Kur’an’ ve Sünnet’i yorumlayanları ‘otorite’ sahibi. Andrew Heywood, Siyasetin, en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri bir faaliyet olduğunu belirtiyor. Siyasetin temel özelliğinin, genellikle rakip görüşlerin ve birbirleriyle rekabet halindeki çıkarların uzlaştırıldığı bir çatışmayı çözme süreci<sup>49</sup> olduğunu ifade ediyor. Kutlu ise mezheplerin sosyal ve siyasi bunalımların yaşandığı dönemlerde bu bunalımları aşmak konusunda çözüm üreten yapılar olduğunu belirtiyor.<sup>50</sup> Peygamber sonrası dönemde, ‘güç sahibi’ halife ile Kur’an’ı ve Sünnet’i yorumlama kabiliyeti bağlamında ‘otorite sahibi’ olanların ortak amacı ise, Kur’an ve Sünnet merkezli olmak şartıyla, İslam’ın savunulması ve Müslümanların ortak iyiliğinin sağlanmasıdır.<sup>51</sup>

<sup>41</sup> Beck, U., 2015, s. 159.

<sup>42</sup> Bauman, Z. “Siyaset Arayışı” *Metis Yayınları*, Çev: Tuncay Birkan, 2014, 3. Baskı, İstanbul, s. 94.

<sup>43</sup> Schmitt, C. “Siyasal Kavramı” *Metis Yayınları*, Çev: Ece Göztepe, 2006, İstanbul, s. 47.

<sup>44</sup> Mouffe, C., 2008, s. 106.

<sup>45</sup> Kapani, M. “Politika Bilimine Giriş” *Bilgi Yayınevi*, 35. Basım, İstanbul, 2014, s. 18.

<sup>46</sup> Öztekin, A. “Siyaset Bilimine Giriş” *Siyasal Kitabevi*, 6. Baskı, 2010, Ankara, s. 24.

<sup>47</sup> Öz, Ş., “Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi” Ankara Okulu Yayınları, Yayın No:144, 2016, Ankara, s. 26-36.

<sup>48</sup> Black, A., 2010, s. 64.

<sup>49</sup> Heywood, A. “Siyaset” *Adres Yayınları*, Editör: Buğra Kalkan, Çev: Bekir Berat Özipek, Ankara, 2010, s. 22.

<sup>50</sup> Kutlu, S., 2006, s. 17

<sup>51</sup> Barca, İ. “Klasik İslam Siyaset Kurumu Ve Literatürüne Genel Bir Bakış”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 1, (2015): 33-65

Ayrıca İslam toplumunda dini algılayış biçimi, dine bağlılık ve dini pratikleri yapma düzeyi insanın siyasi hayata katılmasının yönünü ve siyasi beklentilerini etkileyen önemli bir faktördür.<sup>52</sup> Bu iktidar ilişkisi, üretildiği zemin bakımından dini-siyasi bir görünüm kazanmaktadır. Bu siyasi durum veri olarak kabul edildiğinde, otorite sahiplerinin dinin temsil edilmesi bağlamında, ‘mezhepsel bir kimliğe’ büründükleri görülmektedir. Bu mezhepsel kimlik, dinin temsil edilmesi bağlamında siyasi bir karakteristiği ortaya çıkarmıştır. Tarihsel süreç ile oluşan siyasi yapı, yöneten – yönetilen ilişkisi bağlamında mezhepleri de siyasi bir konuma getirmiştir.

İslam toplumunun ilk dönemlerinde oluşan yapıların modern devlet yapılarına uymaması ile birlikte yöneten-yönetilen, iktidar ve güç ilişkileri içerisinde siyasi tercihlerin sonucunda oluşan yapılar olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

Siyaset iktidar ilişkileri ile ilintili bir kavramlaştırmadır. İktidar ilişkileri üzerine geliştirilen her düşüncenin de siyasi bir yanı vardır. Toplumsal, siyasi yapıları meşrulaştırmak, yönlendirmek, eleştirmek veya sorgulamak adına ifade edilen her düşünce siyasi olarak tanımlanabilir. İslam siyasi düşüncelerinden anlaşılması gereken ise; Müslümanların yaşadığı coğrafyada ki yöneten-yönetilen, iktidar ve güç ilişkilerine dair düşüncelerdir.<sup>53</sup>

Toplumsal kurumlar, belirli koşulların şekillendirdiği bir sürecin sonunda ortaya çıkar. Kurumların oluşum sebebini, toplumun varlığını koruyabilme adına toplumu şekillendiren her türlü etkiyi meşruiyet süzgecinden geçirmektir. Kurumların oluşumunda toplumsal hafıza etkilidir. Kurumlar toplumu şekillendirir, toplumsal düzeni korumak için izlenecek kuralları ve ilişki kalıplarını geliştirir.<sup>54</sup>

Din ve siyasetin ayrılmazlığı, siyasi olanın dini, dini olanın siyasi olduğu İslam toplumunda, Hz. Peygamber döneminde izlerine rastlanmayan mezhepler, Halife Osman’ın (ö. 35/656) katledilmesinden sonra ortaya çıkan sosyo-politik sürecin bir ürünüdür.<sup>55</sup>

İslam siyasi kültüründeki yöneten – yönetilen ilişkisi bağlamında; İslam dininde Hristiyanlık dininde olduğu gibi bir ruhbanlık yoktur. Ruhbanlık olmadığı için, dini otoritelerle siyasi otoriteler arasında bir hakimiyet veya iktidar mücadelesi yaşanmamıştır. Dini otoriteler genellikle siyasi iktidarın yanında ve emrinde olmuştur. İslam toplumunda yaşanan ilk dönem hakimiyet mücadeleleri genelde Haşimiler ve Emeviler arasında gerçekleşmiştir. Bu mücadelelerin sonunda da Sünni ve Şii grupların oluştuğunu belirtebiliriz. Bu gruplar da her zaman siyasi iktidarı ve dini otoriteyi temsil eden halifeleri veya imamları ‘Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak görmüş, onlara sınırsız dini, siyasi ve hukuki yetkiler’ vermişlerdir.<sup>56</sup>

<sup>52</sup> Akdoğan, Y., “Siyasal İslam” *Şehir Yayınları*, Yayın No:10, İstanbul, 2000, s. 19.

<sup>53</sup> Çaylak, A., 2018, s. 3.

<sup>54</sup> Kışlalı, A. T., 2014, s. 95-98.

<sup>55</sup> Hizmetli, S., 1984, s. 680.

<sup>56</sup> Kutlu, S., 2016, s. 137.

Siyasi iktidar ile dini otoritenin birleştiği halife veya imamların yönettiği İslam siyasi sisteminde “siyasi muhalefet hareketlerinin, dini söylem ve taleplerle ortaya çıkması İslam toplumunun ilk asrında sık karşılaşılan bir olgudur.”<sup>57</sup> diyebiliriz. Bu da bize göstermektedir ki; İslam’ın ilk dönemlerinde meydana gelen hâkimiyet mücadeleleri ve bu mücadeleler sonrası oluşan siyasi muhalefet gruplarının dini bir mahiyet kazanarak ‘mezhepler’ i oluşturması, İslam siyaset geleneğinin kendine özgü bir sonucudur. Mezhepler, Peygamber sonrası dönemin siyasi düşüncesinin oluşturduğu, İslam siyasi geleneğine özgü olan bir kurumdur. Siyasi mücadeleler sonucunda oluşan ilk mezheplerin dini bir mahiyete bürünmesini ise bir zorunluluk olarak görebiliriz. İslam siyasi tarihinde dönem dönem siyasi gücün devlet politikalarını meşrulaştırmak için dini referanslardan yararlanması dönemin muhalif gruplarının farklı dini referanslarla uygulanmak istenen devlet politikalarının eleştirilmesi ile dini-siyasi grupların oluşmasına sebep olmuştur.<sup>58</sup>

Ethem Ruhi Fırlı, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri isimli eserinde, mezheplerin büyük bir bölümünün ortaya çıkışında iktidara ulaşma gayreti olduğunu ve bu varoluş çabası içerisinde Kur’an’ı ve Sünnet’i kendine referans kaynağı yaptığını belirtmektedir. Hatta günümüz siyasi partilerine benzettiği mezhepleri, İslam’ı en iyi temsil etme iddiasının bir izdüşümü olarak açıklamaktadır.<sup>59</sup>

İslam’ın siyasi tarihine en çok konu olan mesele ‘hilafet/imamet’ konusudur. İslam tarihinde ki pek çok mezhepsel oluşum hilafet merkezli düşünce ayrılıkları ile oluşmuştur. Hilafet konusu, İslam tarihi boyunca dini ve siyasi tartışmaların odağı olmuştur.

Halifenin seçimi başta olmak üzere İslam toplumunun nasıl yönetileceği özelinde ‘en yüksek otoritenin tespiti’ sorunu Hz. Peygamberden sonra karşılaşılan en büyük sorun olmuştur.<sup>60</sup>

Muaviye’nin halifelik makamını oğlu Yezid’e bırakması ile başlayan, halifeliğin babadan oğula geçme süreci (saltanat) dini ve siyasi otoriteyi elinde bulunduran halifeyi, dini otorite olma özelliğini ve siyasi otoriteyi meşrulaştıran, şekillendiren olma özelliğini zafiyete uğrattı.

Hilafetin saltanata dönüşmesi, halifelerin dini otorite olma özelliklerini zafiyete uğrattığı gibi; dini bilgiyi (Kur’an ve sünnet) yorumlama kabiliyetine sahip alimleri dini otorite ve dini bilgiye göre şekillenen yaşamın algılanması bağlamında dünyevi otorite de yapmıştır. Siyasi olaylar sonucunda oluşan mezheplerin itikadi ve fıkhi literatürlerini oluşturması sonucunda kurumsallaşması ile mezhepler dini ve dünyevi otorite olma adına söz sahibi olmuşlar ve Hilafet makamına alternatif bir otorite geliştirmişlerdir.<sup>61</sup>

<sup>57</sup> Öz, Ş., 2016, s. 33.

<sup>58</sup> Özkan, M. (2015) “Eneviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi” Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 15.

<sup>59</sup> Fırlı, E. R., 1991, s. 15.

<sup>60</sup> Sarıbiyık, M. “İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılamayan Sorunları Üzerine Bazı Mülazahalar” *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, (2013a), Sayı: 23, s. 170.

<sup>61</sup> Ebu Zehra, M. (2003) “İslam’da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi” Yeni Şafak Yay., Çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul, s. 39.

Chantal Mouffe’a göre; adaletli ve adaletsiz, meşru ve gayri meşru arasındaki ayrım verili bir gelenek içinde, bu geleneğin sağladığı ölçütler yardımıyla yapılabilir.<sup>62</sup> Mezheplerin oluşum süreçlerinin, gelişimlerinin ve kurumsallaşmalarının farklılığı, mezheplerin siyasallık tezahürlerini farklı şekillerde karşımıza çıkarmaktadır. Siyasi iktidara karşı çıkış bağlamında, Harici ve Şia mezheplerinin siyasallığından söz edebileceğimiz gibi; siyasi iktidarı ve siyasi iktidarın politikalarının meşruiyetini sağlama adına Cebriye mezhebinin siyasallığından söz edebiliriz. Siyasi iktidarın gerekliliği, düzenin sağlanması ve toplumsal barışın korunması, siyasi iktidarın meşrulaştırması adına Ehl-i Sünnet’in ve menfaatlerin kesişmesi noktasından siyasi iktidar ile beraber hareket etmesi bağlamında Mutezile ve Mürcie mezheplerinin siyasallığından söz edebiliriz. Kutlu ve Onat’a göre; siyaset, dinin yorumlanmasında ve tecrübe edilmesinde ya doğrudan ya da dolaylı olarak her zaman etkili olmuştur. Doğrudan etki, siyasi otoriteye sahip olanların siyasallıkları doğrultusunda din yorumu geliştirmeleri veya üretilen bir yorumu desteklemeleri şeklinde olduğu gibi; siyasi otoriteye sahip olmayan iktidar sahiplerinin kendi siyasallıkları doğrultusunda din yorumu geliştirmeleri veya üretilen yorumu desteklemeleri şeklinde olmuştur.<sup>63</sup>

## SONUÇ

İslam düşünce tarihinde mezhepler farklı tanımlamalar içinde ifade edilmiştir. Mezhep kavramının ortak bir tanımının olmaması, mezheplerin sahip olduğu değişim potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Mezheplerin içinde barındırdıkları değişim potansiyeli mezheplerin farklı tanımlanmalarına, isimlendirilmelerine, gruplandırılmalarına ve tasniflenmelerine sebep olmuştur.

İslam dininde siyasi olan ile toplumsal olan, dünyevi olan ile uhrevi olan arasında kesin bir ayrımın yoktur. Bu noktada, mezheplerin siyasallığının beşeriliğinden ve toplumsallığından, diniliğinin ise referans kaynaklarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Toplumsal olaylar sonucu, beşeri tercihler ile oluşan, dini referanslar ile kurumsallaşan yapılanmaların mezhepler olarak tanımlanması, bu tanımlanmaların siyasallık kazanması ve zaman ile itikadi ve fihhi literatürler oluşturması ‘Mezheplerin’ İslam Siyasi Düşünce Tarihine özgü bir yapı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, mezhepler oluşum ve gelişim süreci bakımından, dini görüş ayrılıklarının siyasallaşması gibi bir süreç ile değil; siyasi görüş ayrılıklarının dini görüş ayrılıklarına dönüşmesi gibi bir süreç ile oluştuğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

İslam Toplumu’nun oluşum sürecinde ki toplumsal çatışma, toplumsal uzlaşma, çıkar kavgası, iktidar kavgası, toplumun ve bireylerin iyiliği, toplumdaki değerlerin paylaşım süreci dönemin ‘siyasal yapısını’ belirlemiştir.

<sup>62</sup> Mouffe, C., 2008, s. 32.

<sup>63</sup> Kutlu, S., ve Onat, H., 2012, s. 53.

## KAYNAKÇA

- Akdoğan, Yalçın. (2000) “Siyasal İslam” Şehir Yayınları, Yayın No:10, İstanbul.
- Barca, İbrahim. (2015) "Klasik İslam Siyaset Kurumu Ve Literatürüne Genel Bir Bakış". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 1, 33-65.
- Bauman, Zigmunt. (2014) “Siyaset Arayışı” *Metis Yayınları*, Çev: Tuncay Birkan, 3. Baskı, İstanbul
- Beck, Ulrich. (2013) “Siyasallığın İcadı” *İletişim Yayınları*, Çev: Nihat Ülner, 3. Baskı, İstanbul
- Bulut, H. İbrahim. (2016) “İslam Mezhepleri Tarihi” *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Yayın No: 1181, 1. Baskı, Ankara.
- Black, Antony. (2010) “Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi – Peygamberden Bugüne” *Dost Kitabevi*, Çev: Sevda Çalışkan ve Hamit Çalışkan, 1. Baskı, Ankara.
- Çağatay, Neşen. ve Çubukçu, İ. Ağah. (1976) “İslam Mezhepleri Tarihi” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Yayın No: 131.
- Çaylak, Adem. (2018) ‘İslam Siyasi Düşünceler Tarihi’, *Savaş Yayınları*, Ankara, 1. Baskı.
- Ebu Zehra, Muhammed. (2003) “İslam’da İtikadi, Siyasi ve Fikhi Mezhepler Tarihi” Yeni Şafak Yay., Çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul.
- Fırlı, E. Ruhi. (1991) “Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri” Selçuk Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul.
- Heywood, Andrew. (2010) “Siyaset” Adres Yayınları, Editör: Buğra Kalkan, Çev: Bekir Berat Özipek, Ankara.
- Hizmetli, Sabri. (1984) “İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 26, S:1, 653-683.
- Hizmetli, Sabri. (1999) “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 39, S:1, 27-55.
- Hurç, Ramazan. (2003) “Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halife Seçim Sistemi,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, Sayı:1, 389-418.
- Kapanı, Münici. (2014) “Politika Bilimine Giriş” *Bilgi Yayınevi*, 35. Basım, İstanbul.
- Katib, E. A., Cabuğa, Seyfettin. ‘İslam Siyasal Düşünceler Tarihi – Şülik ve İmamet Nazariyesinin Oluşumu’, Editör: Adem Çavlak, Savaş Yayınevi, 2018, Ankara.
- Kışlalı, A. Taner. (2010) “Siyasal Sistemler” *İmge Kitabevi*, 8. Baskı, Ankara.
- Kışlalı, A. Taner. (2014) “Siyaset Bilim” *İmge Kitabevi*, 16. Baskı, Ankara.
- Kutlu, Sönmez. (2006) “İslam Düşünce Ekolleri Tarihi” *Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları*, Editör: Hasan Onat, 1. Baskı, Ankara.
- Kutlu, Sönmez. ve Onat, Hasan. (2012) “İslam Mezhepleri Tarihi” *Grafiker Yayınları*, Yayın No: 97, Ankara.
- Kutlu, Sönmez. (2013) “Mezhepler Tarihine Giriş” Dem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Kutlu, Sönmez. (2016) “Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri” Otto Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Kutluay, Yaşar. (1968) “Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri” *Selçuk Yayınları*, Yayın No:7, Ankara.
- Mouffe, Chantal. (2008) “Siyasetin Dönüşü” *Epos Yayınları*, Çev: Fahri Bakırcı, Ali Çolak, Yayın No: 58, Ankara.
- Öz, Şaban. (2016) “Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi” *Ankara Okulu Yayınları*, Yayın No: 144, Ankara.
- Özkan, Mustafa. (2015) “Emeviler Döneminde İktidar – Ulema İlişkisi” Ankara Okulu. Yayınları, Ankara

- Öztekin, Ali. (2010) “Siyaset Bilimine Giriş” *Siyasal Kitabevi*, 6. Baskı, Ankara.
- Öztürk, Mehmet. (2013) “Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fikhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi,” *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S: 1, 83-103.
- Sarıkaya, M. Saffet. (2013) “İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler” *Rağbet Yayınları*, İstanbul.
- Schmitt, Carl. (2006) “Siyasal Kavramı” *Metis Yayınları*, Çev: Ece Göztepe, İstanbul.
- Üzümlü, İlyas. (2004) “Mezhep” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, 526-537.
- Yıldız, H. Erol. (2014) “Türkçe Sözlük” *Karatay Akademi Yayınları*, Ankara, 2014, 1. Baskı.